

Eski Van Şehrinde Yeni Tespit Edilen Bir Çeşme
A Newly Discovered Fountain in the Old City of Van

Prof. Dr. Gülsen BAŞ TERZİOĞLU*
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül BEKMEZ YELEN**

Özet

Bugünkü Van'ın batısında Van Kalesi'nin güney eteklerinde kurulan Eski Van Şehri yüzyıllar boyunca bölge tarihine ev sahipliği yapmıştır. 20. yüzyılın başında savaş, yıkım ve göçler nedeniyle terk edilen ve bugün oldukça harap durumda olan şehirde 2022 yılı itibarıyla başlanan yeni dönem çalışmaları Van'ın Orta Çağı ve Osmanlı dönemine dair önemli veriler oluşturmaktadır. Özellikle şehrin Osmanlı dönemine ait sunduğu veriler oldukça dikkat çekicidir. Proje kapsamında saha çalışmalarının yanı sıra Osmanlı Devlet arşivleri de detaylı bir şekilde taranmıştır. Bu taramalar sırasında Eski Van'da Orta Kapı'nın hemen yanında bir çeşme inşa edildiği tespit edilmiştir. 14 Mart 1856 tarihli belgede dönemin Van ve Hakkari Valisi Mehmet Ziya Paşa tarafından Sultan Abdülmecit'in Van Kalesi ve surlarında yaptırdığı tamire teşekkür etmek amacıyla kendi maaşından bir çeşme inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Çeşmenin projesinin Van'da bulunan mühendis binbaşılardan Mehmed Efendi ve mühendis kolağası İsmâil Efendi tarafından yürütüldüğü bu belgeyle ortaya konulmaktadır. Bu isimler muhtemelen surların tamirinde de çalışan ekiptedir. 20 Mart 1856 tarihli belgede ise Sultan tarafından çeşmenin resminin istendiği, 22 Mart 1856 tarihli belgede ise bu isteğe cevap verildiği anlaşılmaktadır. Belgenin ekinde ise iki adet resim bulunmaktadır. Resimlerden biri çeşmenin nerede yapıldığını ayrıntılı olarak belirten bir plandır. Diğeri ise Orta Kapı ve çeşmenin cephe görüntülerini içermektedir. Plan, çeşmenin iç surun dışında Orta Kapı'nın batısında yer aldığını göstermektedir. Ayrıca dış surun hemen önünde bir hendek, ilerisinde bahçelerden gelen çay, çayın üzerinde başka bir kagir çeşme olduğu anlaşılmaktadır. Çeşme önceden inşa edilmiş namazgahın hemen önünde bulunmaktadır. Cephe çiziminde ise çeşme ve yanındaki Orta Kapı'nın ayrıntıları işlenmiştir. Bugün çeşmeye dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. Yapılan saha çalışmasıyla çeşmenin güney suru batısında bugün Orta Kapı olarak bilinen iç sur girişinin güney doğusunda yapılmış olabileceği düşünülmüştür. Belirtilen Orta Kapı'nın da esasında dış surda bulunduğu ve II. Abdülhamit döneminde çekilen Yıldız Albümündeki kapı fotoğrafının da bu kapıya ait olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Eski Van Şehri, Osmanlı Mimarisi, Batılılaşma dönemi, Çeşme, Osmanlı arşivi.*

* Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van, Türkiye. E-posta: gulsenbs@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-1354-8983.

** Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van, Türkiye. E-posta: aysegulbekmez@msn.com, ORCID: 0000-0001-6121-1045.

Abstract

The Old City of Van, situated on the southern outskirts of Van Castle adjacent to the western shore of Lake Van, was evacuated at the advent of the 20th century due to the prevailing circumstances of war, destruction and population displacement. The city, which had served as a focal point for the region's inhabitants for centuries, was ultimately abandoned. As of 2022, a series of archaeological works have commenced in the city, which is currently in a state of considerable disrepair. The excavations have yielded significant data pertaining to the medieval and Ottoman periods in Van. Of particular note are the data pertaining to the Ottoman period of the city. The studies conducted in 2022 concentrated on the city walls and gates. In addition to field studies, the project encompassed the scanning of Ottoman State archives in great detail. The scans revealed the existence of a fountain situated in close proximity to the Middle Gate in Old Van. In a document dated 14 March 1856, it is evident that Mehmet Ziya Pasha, the Governor of Van and Hakkari during that period, constructed a fountain using his own salary as a gesture of gratitude to Sultan Abdülmecit for the repairs made to Van Castle and its walls. The document indicates that the fountain project was executed by Mehmed Efendi, one of the engineer majors in Van, and İsmâil Efendi, an engineer colleague. It seems likely that these names were part of the team that also worked on the repair of the city walls. The document dated 20 March 1856 indicates that the Sultan requested a drawing of the fountain. The document dated 22 March 1856 indicates that this request was answered. Two drawings are included in the annex of the document. One of the drawings is a plan indicating the precise location of the fountain. The other document includes facade views of the Middle Gate and the fountain. The plan indicates that the fountain is situated to the west of the Middle Gate, in close proximity to the outer wall and exterior of the inner wall. It is also understood that a ditch is situated in front of the outer wall, a stream flows from the gardens beyond, and another masonry fountain is located on the stream. The fountain is situated in close proximity to the previously constructed Namazgah. In the facade drawing, the details of the fountain and the Middle Gate adjacent to it are engraved. The fountain is no longer extant. The field study indicated that the fountain may have been constructed to the south-east of the inner city wall entrance, which is currently known as the Middle Gate, and to the west of the southern city wall. It has been established that the Middle Gate is, in fact, situated on the outer city wall. The photograph of the gate in the Yıldız Album, taken during the reign of Abdülhamit II, is identified as belonging to this gate. This paper will present significant data on the Old City of Van and Ottoman archaeology.

Keywords: *Old Van City, Ottoman architecture, Westernisation period, Fountain, Ottoman archive.*

GİRİŞ

Eski Van Şehri, bugünkü Van'ın batısında Van Gölü kıyısında bulunmaktadır. Şehir, doğal kayalığın üzerine konuşlanmış Van Kalesi'ndeki İç Kale ve kalenin güney eteği boyunca uzanan şehirden oluşmaktadır. Eski Van'ın tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. İç Kale'nin kuzeyindeki alanda Erken Tunç Çağına (M.Ö. 3000) ait izlere rastlanmış, İç Kale'de ise en erken Urartu (M.Ö. 8-7.yüzyıl) dönemine kadar inilmiştir (Konyar 2018: 174). Kalenin güney kısmında bugüne kadar yürütülen çalışmalarda Urartu izine rastlanmamıştır. Bu nedenle şehrin esas şeklinin Orta Çağ ve Osmanlı Döneminde aldığı kabul edilmektedir. İç ve dış surlarla korunan tipik bir Orta Çağ şehri görünümündeki Eski Van, 20. yüzyılın başlarına kadar büyük ölçüde bu şeklini korumuştur. Ancak Ermeni isyanları, Birinci Dünya Savaşı ve Rus İşgali sonrasında şehir terk edilmiş ve doğu yönünde yeni bir şehir kurulmuştur.

Şehrin Orta Çağ'da nasıl olabileceğini gösteren yegane yapılar Ahlatşahlar Dönemine tarihlenen Ulu Cami (Baş v.d., 2023) ve 13-14. yüzyıla tarihlenen Kızıl Minare'dir. 1548'de kesin olarak Osmanlı topraklarına dahil olan Van'da hızlı bir imar faaliyetine başlandığı arşiv belgeleriyle ve Hüsrev Paşa Külliyesi'yle ortaya çıkmaktadır (Kılıç 2012: 507). 17. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen minyatür Eski Van'ın en eski çizimini de oluşturmaktadır (Görsel 1). Şehirdeki ikinci yoğun inşaa faaliyeti Batılılaşma Döneminde başlamıştır. Batılılaşmayla ortaya çıkan valilik, belediye, mektep, rüştiye, hapishane gibi yeni kurumlar Eski Van'da da inşa edilmiştir (Baş-Bekmez 2023: 437-464). Sultan Abdülmecid döneminde Van Kalesi ve şehir surlarında büyük çaplı bir onarım gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (BOA, İ. DH. 329 /21435, 20 Muharrem 1272 (2 Ekim 1855)).

Görsel 1: Eski Van Şehrinin 17. yüzyıl içindeki durumunu gösteren bir minyatür (Topkapı Sarayı Minyatür Arşivi, E. nr. 9847)

Eski Van Şehri ile ilgili çalışmalar 20. yüzyılın başlarında özellikle İç Kale’de Urartu ve şehrin milattan önceki dönemine yönelik olarak başlamış, Cumhuriyet Döneminde benzer bir şekilde İç Kale ve kuzeyinde yürütülen çalışmalara harap durumda olan şehir de dahil edilmeye çalışılmıştır (Lake 1940: 179-190; Taner 1988: 369-428; Taner-Sevin 1990: 429-456; Taner- Sevin 1992: 843-861). 2022 yılında başlatılan kazı çalışmalarının ön araştırmasının önemli bir kısmını Osmanlı Dönemi Arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Bildirinin konusunu oluşturan çeşme de bu araştırmalar sırasında tespit edilmiştir. Çalışma çeşmenin Van Şehrindeki izlerini bulmaya odaklanmaktadır.

1. ESKİ VAN ŞEHRİNDE MEHMET ZİYA PAŞA’NIN YAPTIRDIĞI ÇEŞME

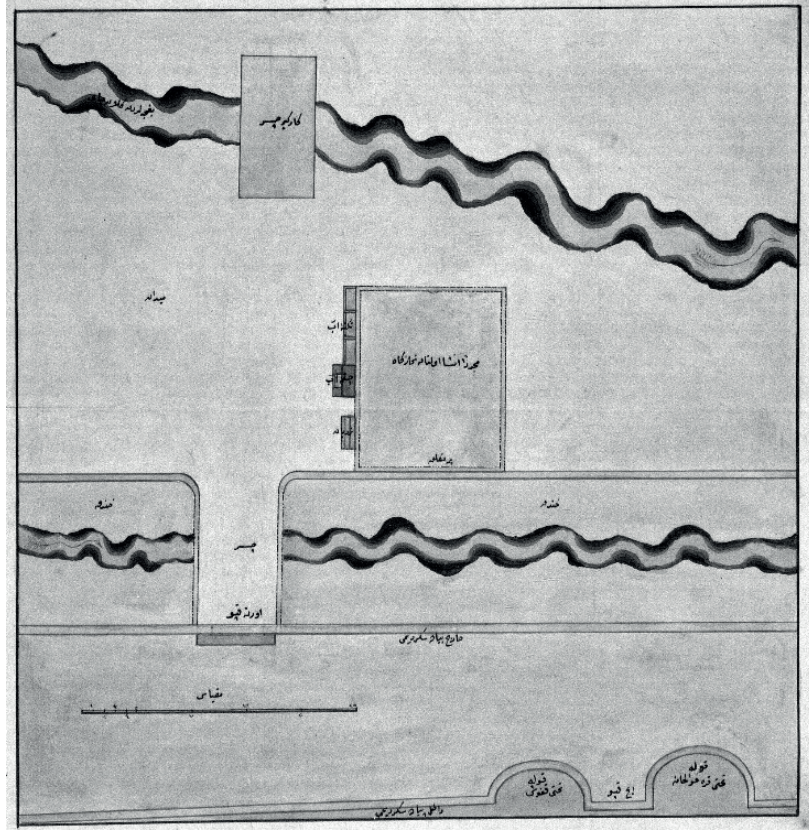
Sultan Abdülmecid Döneminde Van Kalesi ve surlarında esaslı bir onarıma gidildiği 1855-1856 (h. 1271-1272) yıllarındaki resmi yazışmalarla ortaya çıkmaktadır. Bu tamir sırasında bahsi geçen çeşmeyle ilgili arşiv belgelerine de ilk kez rastlanmaktadır. Çeşmeyle alakalı en erken tarihli belge, 14 Mart 1856’da (h. 07. 07.1272) dönemin Van ve Hakkâri Valisi Mehmet Ziya Paşa tarafından İstanbul’a gönderilmiştir (BOA, İ. DH. 340/22416, 7 Recep 1272 (14 Mart 1856). Belgede Sultan Abdülmecid’in Van Kalesi ve surlarında yaptırdığı tamire teşekkür etmek amacıyla Mehmet Ziya Paşa’nın kendi maaşından bir çeşme inşa ettirdiği belirtilmektedir. Belgenin devamında çeşmenin projesinin Van’da bulunan mühendis binbaşılardan Mehmed Efendi ve mühendis kolağası İsmâil Efendi tarafından yürütüldüğü de ortaya konulmaktadır. 20 Mart 1856 (h. 13.07.1272) tarihli belgede ise çeşme için teşekkür edilmekte, çeşmenin resmi ve masraf defterleri istenmektedir (BOA, A]. AMD. 66/70, 13 Recep 1272 (20 Mart 1856). En erken tarihli belgeyle aynı dosyada bulunan 22 Mart 1856 (h. 15.07.1274) tarihli belgede çeşmeyle ilgili Padişahın bilgilendirileceği dile getirilmiştir (BOA, İ. DH. 340/22416, 7 Recep 1272 (14 Mart 1856). İki belgenin bulunduğu dosyanın ekinde ise iki adet resim bulunmaktadır. Resimlerden biri çeşmenin nerede yapıldığını ayrıntılı olarak belirten bir plandır. Diğeri ise Orta Kapı ve çeşmenin cephe görüntülerini içermektedir. 29 Mart 1856 (h. 22.07.1272) tarihinde Padişah’a konudan bahsedildiği ve kendisinin oldukça memnun kaldığı aktarılmaktadır (BOA, A]. MKT. MHM. 86/90, 22 Recep 1272 (29 Mart 1856). Bu belgelerden 2 yıl sonra 31 Mayıs 1858’de (h. 17.10.1274) dönemin Van Valisinden, Adana Valisi Ziya Paşa’nın Van Valiliği sırasında yaptırdığı çeşme ve su yollarının arsasının mülkiyet ve vakfiyesinin kimde olduğuna dair bilgi talep edilmiştir (BOA, A]. MKT. MHM. 131/77, 17 Şevval 1274 (31 Mayıs 1858). Son olarak 8 Eylül 1858’de (h.29.01.1275) çeşmenin mülkiyetiyle ilgili durumun Van Meclisinde görüşüldüğü kararın yazının ekinde bulunduğu belirtilen bir belge daha vardır (BOA, A]. MKT. MHM. 139/74, 1 Muharrem 1275 (8 Eylül 1858). Ancak bu belgede bahsi geçen ekler yer almamaktadır.

Belgeler çeşme hakkında bilgiler vermenin yanında günümüze ulaşamayan yapının plan ve süsleme özelliklerini ortaya koyması ve çeşmenin yakınındaki diğer yapılarla ilgili bilgiler barındırması bakımından oldukça önemlidir.

1.1. Çeşmenin Bulunduğu Yer

Belgelerin ekinde yer alan plana göre çeşme iç surun dışında dış sura bitişik olup Orta Kapı’nın batısında yer almaktadır (Görsel 2). Plan ayrıca çeşmenin günümüzde hangi noktada bulunduğu dair ipuçları vermektedir. 2024 yılı kazı dönemi sırasında arazide yapılan incelemeler çeşmenin, şehrin güneyi boyunca uzanan asfalt yol ile, güneye doğ-

ru uzanan diğer yolun doğusundaki alanda olabileceğini göstermektedir. Çeşmenin yolun altında kalmış olması herhangi bir kalıntısının günümüze neden ulaşmadığını da ortaya koymaktadır. Karşı taraftaki alanda ise çeşmeye dair bir ize rastlanmamıştır.

Görsel 2: Çeşmenin ve diğer yapıların yerini gösteren plan (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye (İ. DH.) 340/22416, 7 Recep 1272 (14 Mart 1856))

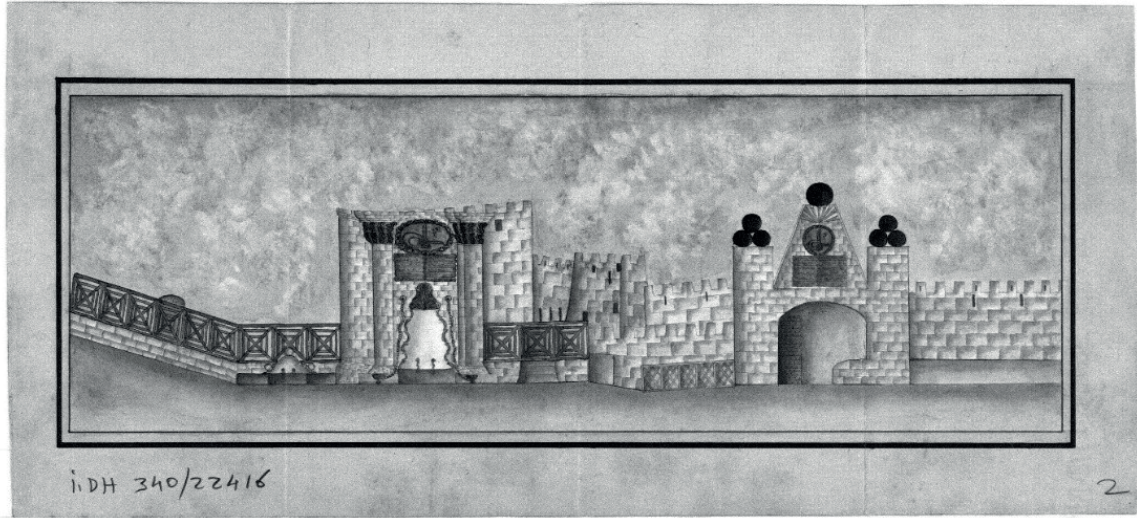
1.2. Plan ve Süsleme Özellikleri

Çeşmenin plan ve cephe çizimlerinden bir yapıya bitişik çeşmeler grubuna dahil olduğu anlaşılmaktadır. Çeşmenin hazneli olup olmadığı anlaşılmamakla birlikte arkasında bulunan önceden inşa edilen namazgahın içinde çeşme için hazne yapılmış olabileceği varsayılabilir. Çeşmenin doğusundaki alanın meydan olarak gösterilmesi, çeşmenin de aslında bir meydan çeşmesi olarak tasarlandığını düşündürmektedir (Görsel 2).

Cephe görünümü eski ve yeni çeşmenin yan yana olduğu ikisinde de yalak ve ikişer lüle bulunduğunu göstermektedir. Yeni çeşmede kitabe ve tuğra yer almaktadır. Ayrıca çeşmeye zincirle bağlanmış iki adet su taşı da eklenmiştir. Düz damla örtülü çeşmenin kuzey cephesinde dendanlar yerleştirilmiştir. Çeşme muhtemelen düzgün kesme taştan inşa edilmiştir (Görsel 3- 4).

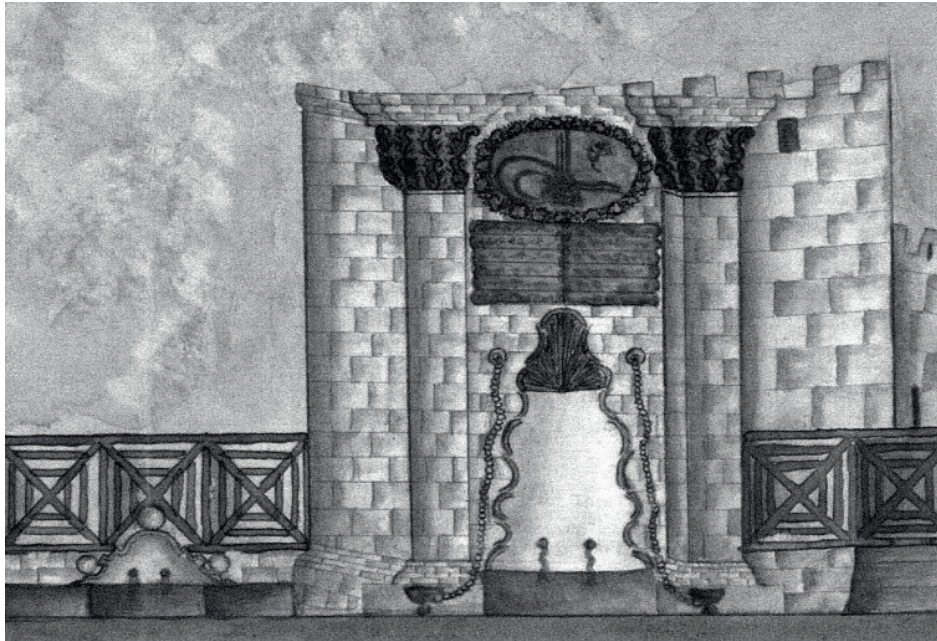
Çeşmenin üst kısmında çerçeve içine alınmış 12 satırlı bir kitabe bulunmakta ancak kitabenin içeriği anlaşılmamaktadır. Kitabenin üzerinde ise muhtemelen Sultan Abdülmecid'e olduğu tahmin edilen bir tuğraya yer verilmiştir (Görsel 3-4).

ÇeŖmenin n cephesinde sütün baŖlıklarında, ayna taŖında ve tuğranın içinde süslemeler bulunmaktadır (Görsel 4). ÇeŖmenin ayna taŖında dönemin Ampir slubunda sıklıkla kullanılan ıŖın demeti süslemesine yer verilmiŖtir. Ayna taŖını çevreleyen silmenin de «C» formlu yaprak motifleri yer almaktadır. Tuğranın çerçevesinde iek motifleri, tuğranın sağ tarafında ise gl motifinin iŖlendiĐi görülmektedir. Tuğranın iki yanındaki sütün baŖlıklarında da akants yaprakları bulunmaktadır. ÇeŖme süsleme üslubuyla Ampir akımının unsurlarını barındırmaktadır. Bu durum eŖmeyi tasarlayanların İŖstanbul'daki uygulamaları bildiğini ortaya koymaktadır (İŖstanbul'daki dönem örnekleri için bkz. Zafer 2022).

İ.DH.00340

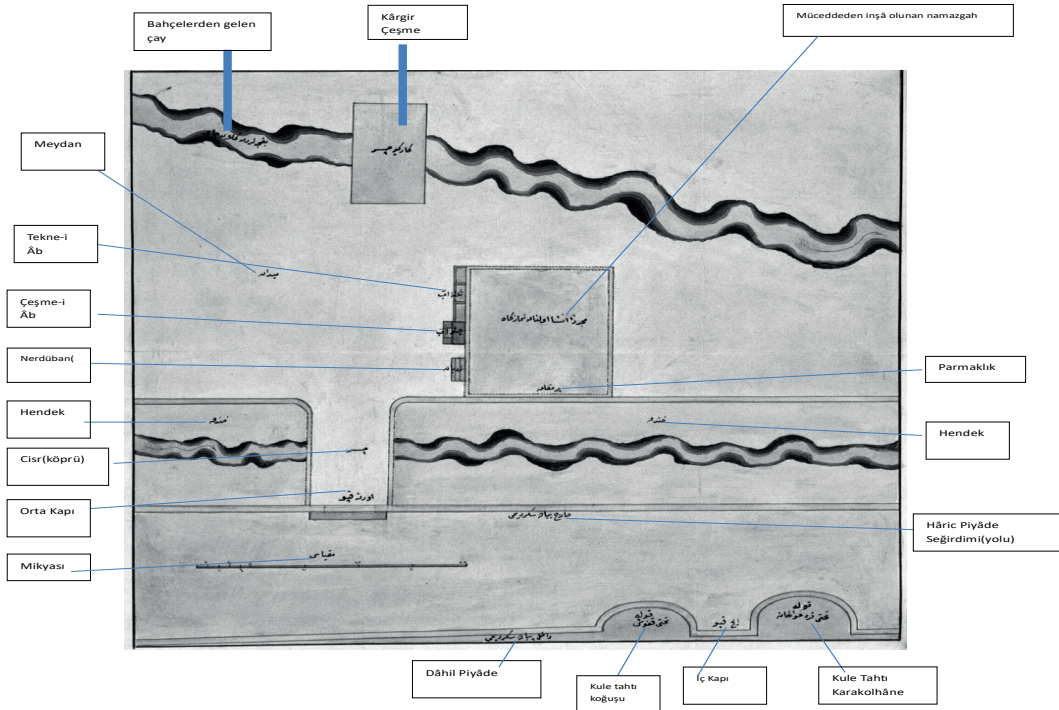
Görsel 3: ÇeŖme ve Orta Kapı'nın n cephe görünümü (Cumhurbaşkanlığı Devlet ArŖivleri BaŖkanlıĐı Osmanlı ArŖivi (BOA), İrade Dahiliye (İ. DH.) 340/22416, 7 Recep 1272 (14 Mart 1856))

Görsel 4: ÇeŖme n cephesinin detay görünümü (Cumhurbaşkanlığı Devlet ArŖivleri BaŖkanlıĐı Osmanlı ArŖivi (BOA), İrade Dahiliye (İ. DH.) 340/22416, 7 Recep 1272 (14 Mart 1856))

1.2. Çeşmenin Yakınındaki Yapılar

Çeşmenin planında ayrıca şehrin günümüze ulaşamayan diğer yapılarına da yer verilmiştir. Kuzeyden güneye doğru plan incelendiğinde en kuzeyde iç sur ve iç kapının yer aldığı görülmektedir. İç kapının iki yanındaki burçlarda ise Kuletahtı Koğuşu ve Kuletahtı Karakolhanesi'nin bulunduğu anlaşılmaktadır. İç surun güneyi boyunca uzanan hariç piyade seğirdim yolu ve Orta Kapı yer almaktadır. Seğirdim yolunun önünde akan bir dere bulunmaktadır. Derenin üzerinde ise hendek yazılmıştır. Orta Kapının hemen önünde bu dere üzerinde bir köprü vardır. Köprü bitiminde iki yandan doğu batı doğrultusunda yol veya duvarın bulunduğu görülmektedir. Bu yol ya da duvarın batı kısmında kare planlı daha önce yapıldığı belirtilen bir namazgah bulunmaktadır. Namazgahın doğu duvarında merdiven, Mehmet Ziya Paşa'nın yaptırdığı çeşme ve daha önce yapılan diğer çeşme yer almaktadır. Namazgahın doğusundaki boşluk için ise meydan yazılmıştır. Planın en güneyinde bahçelerden gelen dere ve üzerindeki köprü işlenmiştir (Görsel 5). Planda iç kapının güneydoğusunda gösterilen Orta Kapı günümüze ulaşamamış olup bu planla yeri tespit edilebilmektedir. Orta Kapı bugün restorasyon sebebiyle yıkılan Hüsrev Paşa Hanı'nın güneyinde yer almaktadır. II. Abdülhamit'in Yıldız Albümünde yer alan kapı fotoğrafı da muhtemelen bu kapıya aittir (Görsel 9). Fotoğrafın açısı da bu fikri destekler niteliktedir. Planda İç Kapı'nın iki yanında yer alan Kuletahtı Koğuşu ve Kuletahtı Karakolhanesi bugün Orta Kapı diye isimlendirilen yerde yapılan restorasyonlarla ayağa kaldırılmıştır. Planda yer alan kagir çeşme, köprü, namazgah gibi yapılarda çeşme gibi tamamen ortadan kalkmış olup henüz izleri tespit edilememiştir. Bugün İç Kapı'nın hemen önünde yer alan su kanalı planda gösterilen hendekle alakalı olmalıdır. Güneydeki bahçelerden gelen derenin ise az da olsa akmaya devam ettiği alandaki toprağın nem seviyesi ve otların yeşil kalmasıyla ortaya çıkmaktadır (Görsel 6).

Görsel 5: Çeşme ve diğer yapıların yerlerini gösteren planın açıklama hali (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye (İ.DH.) 340/22416, 7 Recep 1272 (14 Mart 1856))

2. Değerlendirme

2024 kazı çalışmaları sırasında çeşme ve planda belirtilen yapıların tam olarak nerede bulunduğu dair incelemeler yapılmıştır. Planda verilen ölçeğin hangi uzunluk ölçüsüne göre yapıldığının belirtilmemesi mesafelerin ölçülerek netleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Ancak aynı yıllarda yapılan sur tamiri sırasında oluşturulan plan ölçeğinde zirâ'-ı Os-mânî olarak belirtilen uzunluk ölçüsünün bu planda da kullanıldığı varsayılarak ölçümler yapılmıştır. Bu ölçümler çeşmenin güneyde uzanan asfalt yolu dikine kesen yol üzerinde Çifte Kümbetlerin batısındaki şehir mezarlığı içinde olabileceğini göstermektedir (Görsel 6). Ancak planın bazı noktalarındaki ölçü hataları kroki şeklinde hazırlandığını ve ölçeğe uygun çizilmemiş olabileceğini de akla getirmektedir. Zira günümüze ulaşan iç kapı ve iç surun ölçüleriyle plan ölçüleri birbiriyle uyuşmamaktadır.

Görsel 6: Çeşme ve diğer yapıların plan ölçüsüne dayanarak yerlerinin gösterildiği 2024 yılına ait uydu görüntüsü Google Earth (erişim: 10 Eylül 2024)

Çeşmenin ve diğer yapıların yerini belirlemek için kullanılan ikinci yöntemde, planda bugün de var olan noktaları sabit belirlenerek uydu fotoğrafından yer tespiti yapılmıştır (Görsel 7). İç kapı, iç sur, iç ve dış sur arasındaki su kanalı değişmiş olsa da günümüze ulaşabilen unsurlardır. Bunlardan hareketle bir harita daha oluşturulmuştur. Bu haritaya göre çeşme, bugünkü asfalt yolun üzerinde yer almaktaydı. Orta Kapı ise İç Sur'un dışında Hüsrev Paşa Hanı'nın güneyinde bulunmaktaydı. Oluşturulan kroki alana ait arşiv fotoğraflarıyla birlikte ele alındığında çeşme ve kapının belirtilen noktada olduğu desteklenmektedir. Alanda yapılan incelemeler sonucu çeşmenin bulunduğu düşünülen yerde herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır.

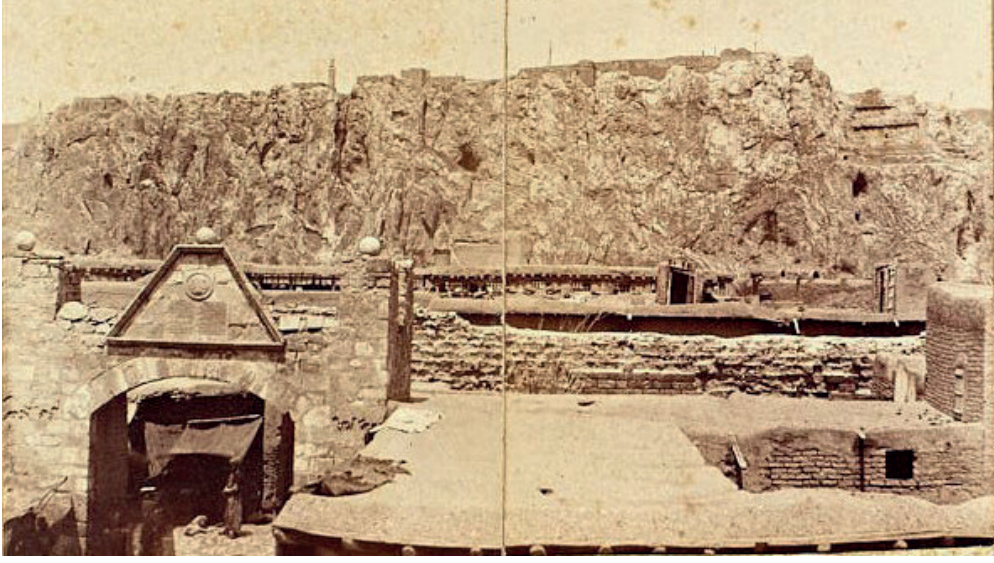

Görsel 7: Çeşmenin planı ve 2024 yılına ait uydu görüntüsünün oluşturduğu katmanlı plan Google Earth (erişim: 10 Eylül 2024)

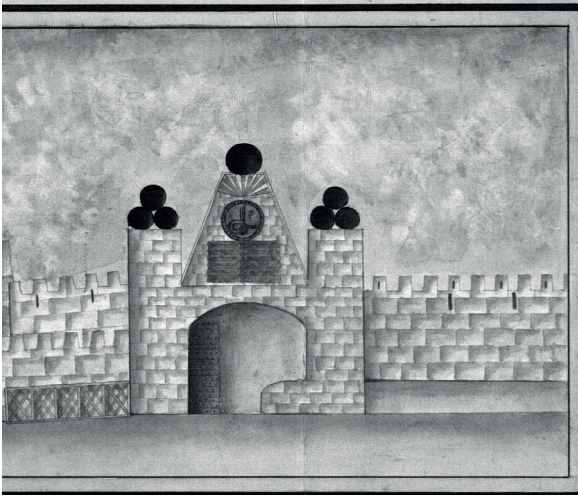
Buna karşın Orta Kapı yerini tespit edebilmek için veri daha fazladır. Orta Kapı'nın ve dış surun kalıntıları olduğu düşünülen alan henüz asfalt yolun ve çevrenin düzenlenmediği 2005 tarihli uydu görüntüsünde fark edilmektedir (Görsel 8). Ayrıca arşiv fotoğraflarında da kapı detaylı olmasa da seçilebilmektedir. II. Abdülhamit Dönemi Yıldız Albümündeki açıklamasız kapı fotoğrafı muhtemelen resimlerde gösterilen Orta Kapı'dır (Görsel 9). Osmanlı arşivlerindeki kapının cephe görüntüsü ile fotoğraf karşılaştırıldığında küçük farklar dışında üçgen alınlık, kitabe ve tuğranın yeri, ışın demeti süsleme, küreler gibi detayların oldukça benzer olduğu anlaşılmaktadır. Aynı albümünde mezarlık içinden çekilen fotoğrafta da kapının üst kısmındaki küreler seçilebilmektedir. Bu fotoğraf çeşme planında gösterilen Orta Kapı'nın yeriyile fotoğraftaki kapının örtüştüğü ortaya koymaktadır (Görsel 10).

Görsel 8: Hüsrev Paşa Hanı güneyindeki temel izlerini gösteren 2005 yılına ait uydu görüntüsü Google Earth (erişim: 10 Eylül 2024)

Görsel 9: Yıldız Albümü'ndeki Orta Kapı'ya ait olduğu düşünülen fotoğraf (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi II. Abdülhamit Han Yıldız Albümü (Tarihsiz))

Görsel 10: Arşiv belgesindeki Orta Kapı ön cephe detayı ve Yıldız Albümü'ndeki Orta Kapı olduğu düşünülen kapının detayı

Görsel 11: Orta Kapı'nın güneyden çekilmiş fotoğrafı (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi II. Abdülhamit Han Yıldız Albümü (Tarihsiz))

Orta Kapı'nın yerini tespit etmek çeşmenin ya da bitişik inşa edildiği namazgahın herhangi bir görüntüsünün olup olmadığına dair daha detaylı bir incelemeye ihtiyaç doğurmuştur. Güneyden çekilen fotoğraflarda mezarlık alanını çevreleyen yüksek duvar nedeniyle çeşme tespit edilememektedir (Görsel 11). Kuzeyden İç Kale'den çekilen fotoğraflarda Hüsrev Paşa Hanı ve güneyini içine alan çok az fotoğraf bulunmaktadır. 1945'te çekilmiş fotoğrafta ise Orta Kapının yıkılmış halinden hareketle çeşmenin de varlığı yıkılmış da olsa anlaşılmaktadır (Görsel 12).

Görsel 12: Çeşmenin ve kapının bulunduğu tahmin edilen yeri kuzeyden gösteren fotoğraf (Millî Eğitim Bakanlığı Arşivi ve Eğitim Bilişim Ağı Arşivi 1945)

2024 yazında başlatılan kazı çalışmaları özellikle Hüsrev Paşa Hanı ve onun batısındaki alanda gerçekleştiği için araştırma konusu çeşmenin inşa edilmiş olabileceği yerler de titizlikle incelenmiştir (Görsel 13). Günümüzde çeşme ya da planda belirtilen diğer yapılarla ilgili bir iz rastlanmamıştır. Ancak plan ve eski fotoğrafların karşılaştırılmasıyla günümüzdeki yerleriyle ilgili tahmin yapmak mümkündür. Çeşme günümüze ulaşan iç

surun dışında bugün kuzey kenarında bir su kanalının geçtiği asfalt yolun üzerinde inşa edilmiş olmalıdır. Muhtemelen yol yapımı sırasında da var olan izler tamamen ortadan kalkmıştır. Ayrıca çeşmenin inşa edildiği taşlar da muhtemelen etrafta inşa edilen evler de kullanılmış olmalıdır. Ancak evlerin dış yüzeyleri sıvalı olması ve ev sahiplerinin konuyla ilgili bilgi vermemeleri nedeniyle ispat etmek güçtür. Ancak arşiv belgeleri ve halk arasında söylenenler Eski Van Şehri'ndeki taşların yakındaki mahallelerde inşaat sırasında kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Görsel 13: Çeşme ve diğer yapıların bulunduğu tahmin edilen alanın bugünkü durumunu gösteren hava fotoğrafı (Eski Van Şehri Kazısı Arşivi 2024)

Çeşmenin planı ve Yıldız Albümü fotoğraflarıyla yerinden haberdar olduğumuz Orta Kapı'nın iç surun dışında Hüsrev Paşa Hanı'nın güneyinde olduğu söylenebilir. 2022 ve 2024 Kazı sezonlarında alanda yapılan çalışmalarda kapıya dair bir iz rastlanmamıştır. Ancak Hüsrev Paşa Hanı'nın güneyinde iç surun yıkıldığı ve han ve dış sur ile bağlantı kurulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Kapının bugün yol kenarında kalan su kanalının kuzeyinde Hüsrev Paşa Hanı ve yeni ortaya çıkan çarşı alanının güneyinde olduğu ve ticaret merkezlerini doğrudan dış sura bağladığı varsayılabilir (Görsel 14).

Görsel 14: Orta Kapı'nın bulunduğu tahmin edilen yerin bugünkü durumunu gösteren fotoğraf (Eski Van Şehri Kazısı Arşivi 2024)

Sonuç

Eski Van Şehrinde 2024'te yürütülmeye başlayan kazıların ön çalışması sırasında yapılan arşiv taramasında haberdar olunan Mehmet Ziya Paşa'nın yaptırdığı çeşme, Osmanlı'nın Batılılaşma döneminin doğu sınırına kadar nasıl uzandığını ortaya koymaktadır. Çeşmeyle ilgili alanda yapılan çalışmalar herhangi bir kısmının günümüze ulaşmadığını göstermektedir. Ancak ilerleyen dönemlerde yapılan kazılarla bildiri konusu çeşme ya da bahsi geçen yapılarla ilgili daha çok veri elde edilebileceği öngörülmektedir.

Osmanlı Dönemi arşivi Eski Van Şehri'yle ilgili oldukça fazla bilgi içermektedir. Kazıyla paralel bir şekilde yürütülecek arşiv tarama ve okumalarının Eski Van Şehri'nin yeniden ayağa kaldırılmasında oldukça önemli olduğu bu çalışmayla bir kez daha ortaya konulmaktadır.

KAYNAKÇA

Baş, Gülsen, Uslu, Erol, Gül, Mesut, Bekmez, Ayşegül, Yelen, Resul, (2023). *Anadolu'da Orta Çağ Türk Mimarisinin Sıradışı Örneği: Van Ulu Cami*. Ankara: Van Büyükşehir Belediyesi.

Baş, Gülsen. Bekmez, Ayşegül. (2023). "Eski Van'da Batılılaşma Dönemi Kent Dokusu Üzerine Gözlemler," içinde 26. *Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Kitabı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, 437-464.

Kılıç, Orhan. (2012). "Van", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 505-510.

Konyar, Erkan. (2018). *Yüksek Yaylanın Başkenti Van- Tuşpa*, İstanbul: Homer Yayınları.

Lake, Kirsopp. (1940). "Van'da Yapılan Hafriyat (1938)", *Türk Tarih Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 4, 179- 190.

Tarhan, M. Taner. (1988). "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1987, X. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 23-27 Mayıs 1988, 369-428.

Tarhan, M. Taner. Sevin, Veli. (1989). "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1988", XI. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, 18-23 Mayıs 1989, 355-375.

Tarhan, M. Taner. Sevin, Veli. (1990). "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları", XII. Kazı Sonuçları Toplantısı II, Ankara, 28 Mayıs 1 Haziran 1990, 429-456.

Tarhan, M. Taner. Sevin, Veli. (1992). "Van Kalesi Ve Eski Van Şehri Kazıları 1990 Yılı Çalışmaları", *Bulleten*, LVI (217), 843-861.

Zafer, Nihan. (2022). "Ampir Üslubun Osmanlı Çeşme Mimarisine Yansıması: İstanbul Örnekleri", Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Google Earth erişim: 10 Eylül 2024.

Millî Eğitim Bakanlığı Arşivi ve Eğitim Bilişim Ağı Arşivi 1945

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye (İ. DH.) 329 /21435, 20 Muharrem 1272 (2 Ekim 1855).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye (İ. DH.) 340/22416, 7 Recep 1272 (14 Mart 1856).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Amedi Kalemi Evrakı (A]. AMD.) 66/70, 13 Recep 1272 (20 Mart 1856).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye (İ. DH.) 340/22416, 7 Recep 1272 (14 Mart 1856).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A]. MKT. MHM.) 86/90, 22 Recep 1272 (29 Mart 1856).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A]. MKT. MHM.) 131/77, 17 Şevval 1274 (31 Mayıs 1858).

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A]. MKT. MHM.) 139/74, 1 Muharrem 1275 (8 Eylül 1858).

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi II. Abdülhamit Han Yıldız Albümü.